

KUVERTETS HISTORIA

Av Kurt K Karlsson

Kåserande anförande vid invigning av utställningen Kuvertets Historia den 23 maj 1975.

Det har sagts att en normal historisk redogörelse skall börja med satsen: »Redan de gamla romarna . . . osv». Jag beklagar att jag måste avvika från detta mönster, men jag har inte kunnat finna någon anknytning mellan kuvertet och romarna. (Pauli brev till romarna vore kanske användbara, men där talas inte om hur de var inslagna.) Däremot finns det några äldre saker som man skulle kunna kalla kuvert även om de inte var av papper.

Brevskrivning eller meddelanden i textform har mycket gamla anor. De äldsta brev historien känner är från omkring 3000 f Kr och det finns bevarade brev, skrivna i kilskrift på lertavlor, som har daterats till 2400 f Kr. De skribenter som här har kommunicerat var babylonier, assyrier och egyptier. Dels högg man skriften i sten — jag vill påminna om 2 Moseboks 31 kapitel, där det i sista versen talas om Mose hårda bud, skrivna på två stentavlor. Text av mera tillfällig art nedplitades på våta lertavlor, som man sedan lät torka och dessutom ibland brände hårda. Under transporten vändes tavlornas skrivna sidor mot varandra och surrades vid varandra, men i vissa fall gjorde man ett tvådelat fodral av lergods åt tavlorna, eller man bäddade in dem i ett lerskal som fick torka och som mottagaren hade att krossa innan han kom åt tavlorna. Detta anses vara det första kuvertet — exakt årtal finns inte angivet. Försändelsevikten var det tydligen inte så noga med på den tiden.

Papyrus och pergament var de material som sedan under många århundraden användes för skrift. Gemensamt för dem var att de rullades ihop och bands om med ett snöre. Redan på ett tidigt stadium försågs de med avsändarens sigill, som dels bekräftade avsändarens identitet och dels förseglade försändelsen. Sigillet bestod av lera, vax eller deg och fr o m 1500-talets mitt av det av kineserna i bruk tagna lacket. Äldsta bevarade lacksigill i Europa anses vara från 1554 på ett brev från London till en greve von Daune i Rhenlandet.

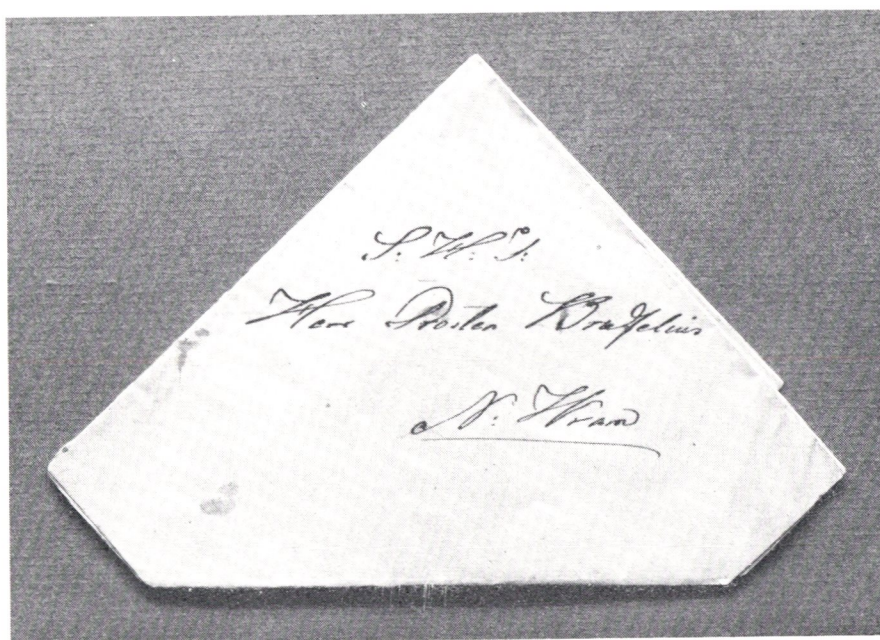
Då vi nu närmar oss kuvertet i dess nuvarande betydelse, må det påpekas, att ordet kommer från franskans »couverir» = täcka, hölja eller skylla, men på franska heter ju brevkuvertet »enveloppe» varav också dess engelska motsvarighet är härledd. Tyskans »Briefumschlag» är ju helt korrekt men något långt. Ännu en sak om ordet kuvert — om man som jag slår upp

Lerbrev från 1900 år f Kr med omslag.

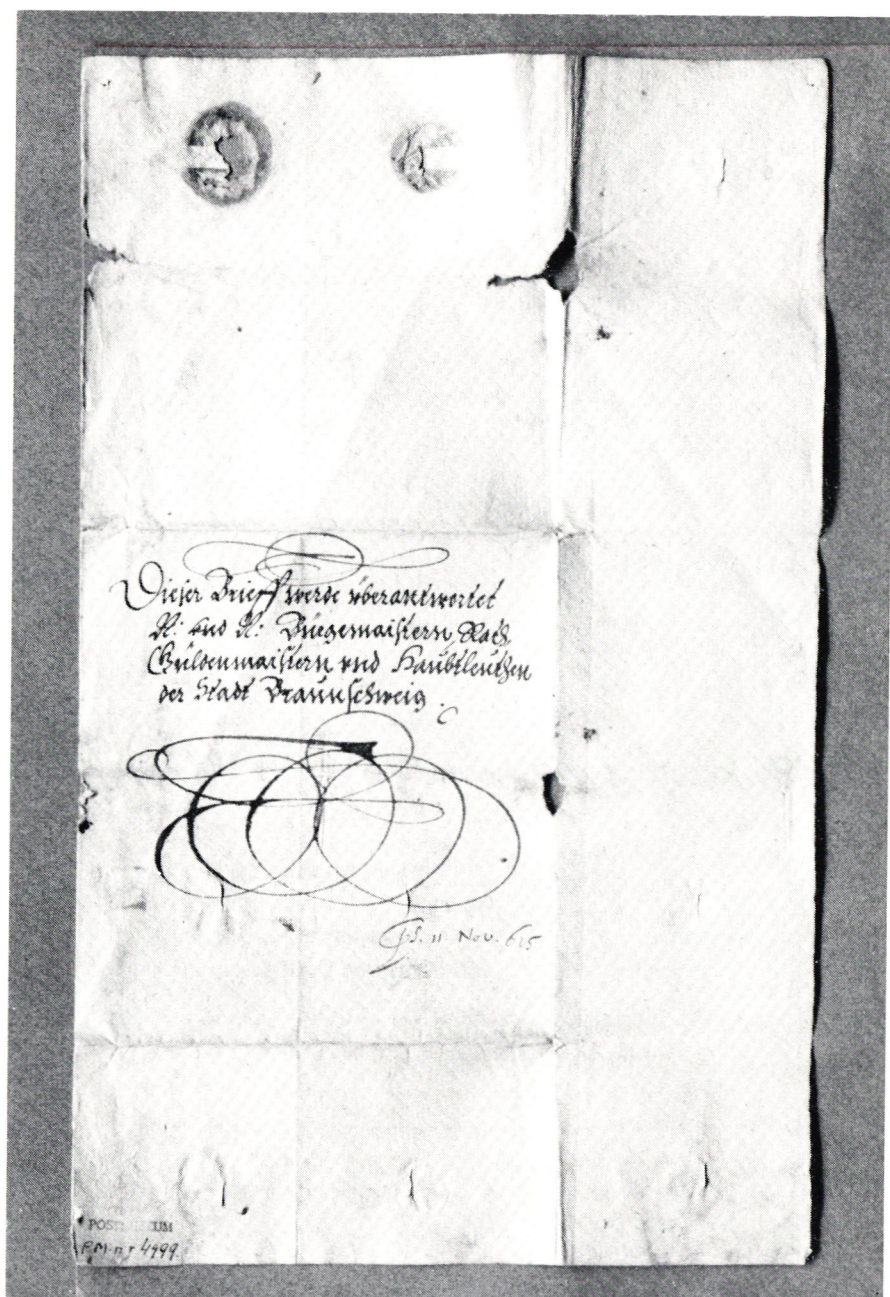
ordet i ett konversationslexikon, så får man två betydelser: pro I:o kuvert = tallrik, kniv och gaffel m fl prylar för födans bekväma intagande och pro II:o brevomslag. Jag hoppas att jag i detta sammanhang får helt förbigå förra versionen, då jag är ytterst dålig på allt kunnande i källarmästarbranschen.

Papper började man tillverka i Europa i mitten på 1100-talet och det slog helt ut användningen av papyrus — pergamentet blev också en sällsynthet som kom till användning bara för särskilt viktiga dokument såsom adelsbrev, fredstraktat och text till påvens bullor. För vissa sådana specialfall används detta mycket tidsbeständiga material ännu i våra dagar. Papper var i början rätt dyrt och normalt skrev man brevet på arkets ena sida och vikte sedan ihop det på ett eller annat sätt till rektangulär form och tillslöt det med ett sigill och lämnade det till budbäraren. (Andra vikiningsätt har också förekommit — en känd frimärkshandlare på Söder i Stockholm brukar nedlåtande kalla en vikning i triangelform för »lägrestånds-vikning»).

Trekantsvikt »lägrestånds-brev» eller »allmogebrev».

Nu kommer vi till de mänskliga svagheter och ondskan. Brevskrivning var i gamla tider inte var mans konst utan oftast innehöll brevet viktiga meddelanden mellan personer i ledande ställning. Då fanns det förstås människor som var nyfikna och det fanns också de som text av politiska orsaker ville veta vad som stod i det främmande brevet. Utan att öppna det kunde den läskunnige ofta få ut en del av texten genom att från hörnet tjuvläsa i det och rätt så ofta slog texten igenom och man kunde

Brev som förseglats genom att en pergamentremsa stucksits genom det hopvikta brevet och fästs i sigillet.

med en spegel läsa från utsidan. Den s k brevhemligheten var i fara. Ett sätt att skydda sig mot insyn var att ödsla med papperet och skriva endast på en del av arket och använda överloppspapperet till skydd för texten vid hopvikningen. Ett bättre sätt, som fick stor spridning i Centraleuropa var, att i det färdiga hopvikta brevet adressida med kniv göra två lodräta hål, genom vilka man från framsidan trädde en 3—4 mm bred pergamentremsa, vars fria ändar korsades under sigillet på brevet baksida. För att kunna öppna ett sådant brev var man tvungen att antingen skära av pergamentremsan eller bryta sigillet. Till avsiktliga brott mot brevhemligheten återkommer jag något senare.

Enligt de källor som stått mig till buds, kom man emellertid fram till att man bättre kunde skydda brevhemligheten genom att först vika ihop brevet med texten inåt och sedan av ett särskilt stycke papper vika ihop hörnen och foga samman flikarna med ett sigill sedan man lagt brevet inuti. Detta var kuvertet i dess första enkla form. Vem som var kuvertets verkliga uppfinnare torde emellertid undandra sig vårt vetande i dag, men att det skedde vid det franska hovet i början eller mitten av 1600-talet torde gå att fastslå. Det ligger nära till hands att gissa att man kommit på denna tanke vid emballering av paket med minsta möjliga åtgång av papper och med åtföljande försegling av paketet. Den uppgift, som de flesta uppslagsböcker har, att en engelsk bok- och pappershandlare F K Brewer eller

Finskt portostämpelkuvert.

Brewer i Brighton skulle vara kuvertets uppfinnare på 1820-talet kan endast tydas så, att denne herre vid den tiden manufakturmässigt tillverkade och sålde kuvert och ställde ut av dem på industriutställningar och därigenom fick en viss berömmelse. Brevkuvert hade i varje fall använts på olika håll, om också i liten skala, i närmare 200 år före mr Brewer och hans kommersiella kuvert.

Utvecklingen gick här efter mycket snabbt framåt. Nästan samtidigt med det första frimärkets ibruktagande i England år 1840 — eller korrekt sagt, den 6.5.1840 — började man där också använda ett specialdekorerat kuvert med symboliska bilder, det famösa Mulready-kuvertet, som ådrog sig samtidens kritik och åtlöje. I dag är det ett nog så åtråvärt objekt bland samlarna. Ett följande s k frankokuvert utgavs bl a av Braunschweig den 24.11.1844 och även om några smärre länder hann komma emellan, så kom — märkligt nog — det lilla storfurstendömet Finland den 1 januari 1845 bland de första med de s k portostämpelkuverten. Brevkuvertet blev sedan snabbt var mans egendom och vad det är i dag — en billig konsumtionsvara och så särdeles stora förbättringar eller förändringar har inte skett med detsamma. Man har i vissa fall försökt applicera ett »fönster» på kuvertets framsida för att inte behöva skriva adressen två gånger utan kunna använda adressen inne på brevinnehållet. Dessa fönsterkuvert har aldrig blivit populära bland vanliga brevskrivare och när det i dag ramlar in ett fönsterkuvert genom brevlådan så innehåller det oftast obehagligheter som skatter, räkningar eller överhetliga påbud. Ett annat specialfall av kuvertet är det s k aerogrammet, som bl a ges ut av postverken i många länder. De består av ett färgat tunt papper som viks ihop på gammalt vis till kuvert och där meddelandet skrivs direkt på detta papper. Någon större popularitet har de inte nått. Sin största fördel har de i att de befordras med flyg över hela världen utan särskilt flygtillägg.

För att skydda kuvertet för insyn och genomlysning har man numera ofta bestrukt kuvertets insida med en mörk färg eller också limmat in ett mörkfärgat extra foder inuti kuvertet. Formen på kuvertet kan i viss mån variera, dels beroende på tycke och smak, dels på skrivpapperets viknings-sätt, på flikarnas tillskärning, på olikheter i limning och över huvud taget på formatet. I vår rationaliserade tid indelas kuverten efter DIN-normbladet 1651 i två huvudtyper: a) med öppningsfliken på brevets långsida och b) med fliken på dess kortsida. Båda typerna förekommer i dagligt bruk, även om fliken som öppnas i kortsidan eller vad man skall kalla pås-typen, är mindre vanlig.

Kuvert har också använts i annonssyfte. Det finns brev med annonser på framsidan och ännu tidigare användes baksidan för annonser och det finns t o m brev med politisk anstrykning. Finland hade 1901 när lejonmotivet

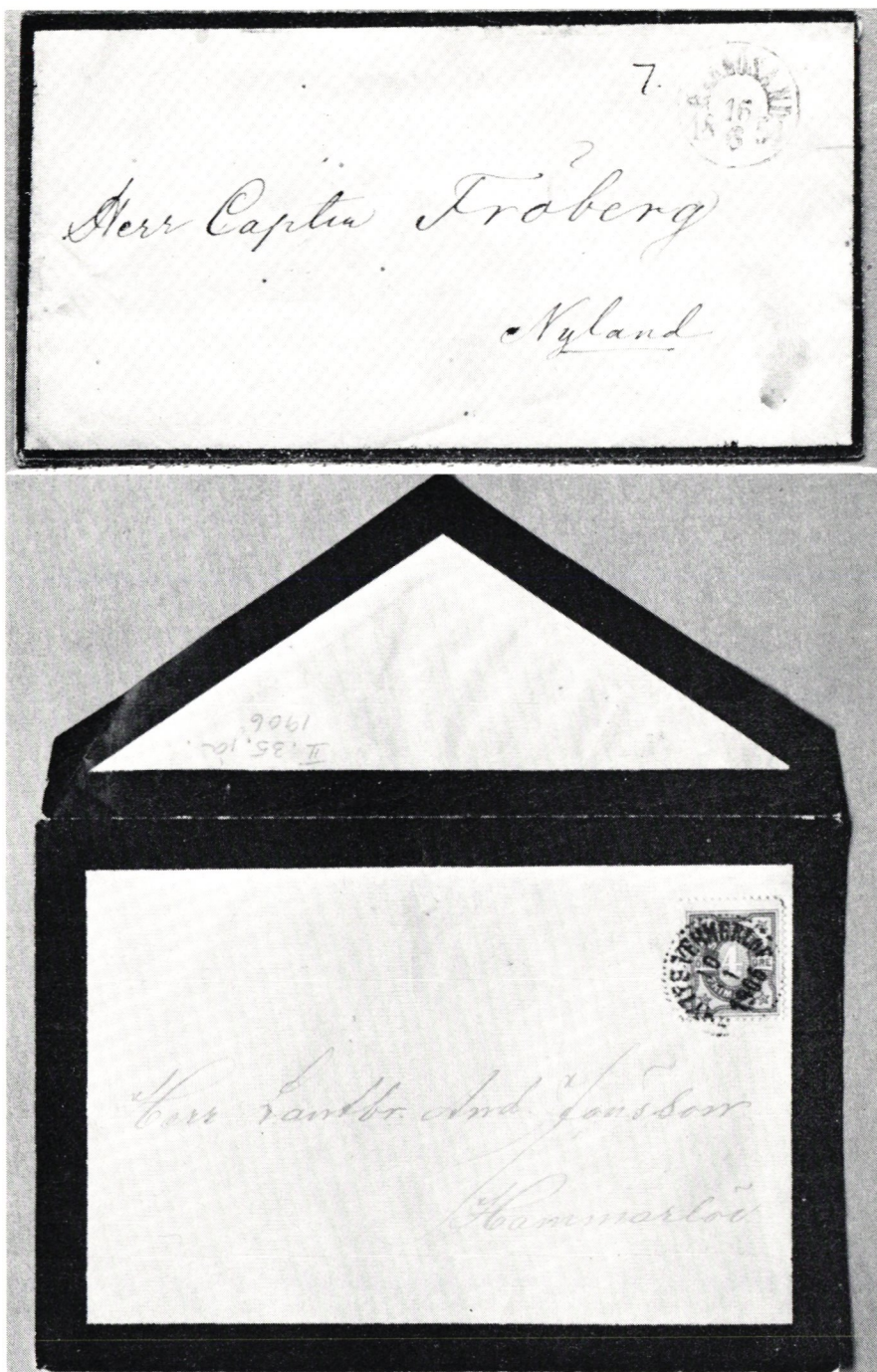
Kuvert med annons.

förbjöds som frimärke ett kuvert med ett svagt lejonmönster som bild på själva kuvertet där det dessutom stod storfurstendömet Finland, medan frimärkena var av ryskt mönster.

För att angiva, att ett brev innehåller budskap om ett dödsfall, har det redan i ett par hundra år varit praxis att förse kuvertet med svarta ränder — i äldre tider breda, med tusch i bemålade — i våra dagar med diskreta, millimetersmala linjer.

Den maskinella tillverkningen av kuvert vill jag i detta sammanhang inte gå in på — det må räcka med att jag nämner, att vissa maskiner stansar ut kuvert från ark och andra maskiner gör utstansningen från löpande bana. Kuvertets traditionella tillslutning har intill våra dagar skett genom att fukta den med arabiskt gummi bestrukna fliken — oftast nog med tungans hjälp — men detta har börjat ersättas med en oromantisk, självhäftande latexbetrykning.

Som jag redan tidigare nämnde, var ju en av kuvertets huvuduppgifter att skydda brevhemligheten, men det skyddet har nog, tyvärr, under alla tider varit ganska tvivelaktigt. Redan före de egentliga kuvertens tillkomst hade t ex de habsburgska kejsarnas spioner på den tidens viktigaste post-

Sorgebrev med handmålade kant från 1850-talet resp med senare bred kant.

rutter — de som leddes av företaget Thurn und Taxis — byggt ut särskilda, hemliga kontrollställen, kallade loger, där de passerande breven censurerades och åter tillslöts. Luther uttalade högljutt sitt missnöje mot rättskränkande brevkontroll och det påstås att bland de skäl som förmådde Gustav II Adolf att 1630 blanda sig i det 30-åriga kriget, var att kejsaren brutit och offentliggjort ett av hans brev till fursten av Siebenbürgen. Den ryktbare kardinalen Richelieu i Frankrike hade med sin postmästare d'Almeras satt brevöppnandet så i system, att han t o m hade färdiga, exakt eftergjorda sigillstamplar för alla viktigare avsändare för att kunna anbringa ett falskt sigill av riktigt utseende på det genomlästa brevet. Organisationen i fråga skulle vara topsecret och endast ge sina uppgifter åt kardinalen, som ju sedan hade makt att vid behov låta en ogillad brevskrivare försvinna från denna världen. Uppgifter om organisationen sipprade emellertid ut till allmän kännedom och den kallades »Cabinet noir» eller svarta kabinettet. Om dessa kränkningar av brevhemligheten har historien mycket att berätta, men det leder oss lätt in på sidospår. Ett visst försonande drag måste man ändå tillerkänna den franske solkungen, Ludvig XIV, under vars regim det svarta kabinettet hade sin glansperiod. Det berättas, att kungen överlät de politiska och kriminella uppgifterna helt åt sina underhuggare, men när det skrevs om flickor — då ville kungen själv läsa texten för att i gynnsamma fall få tag på nya adresser.

Den olustiga krigscensuren under de senaste krigen är oss allom bekant — i vissa länder sysslar man även under fredstid med luskande i folks brev — av säkerhetsskäl, som det kallas, utan att man ens utmärker det med stämplor eller banderoller, som man gjorde under krigstiden.

Man kan väl också ställa frågan: Vilken är kuvertets framtid? Jag tror att jag vågar ge det svaret, att kuvertet har kommit för att stanna. Det rättar sig efter teknikens önskningar både till format och material. Det senaste jag sett är de oformligheter som fordras för ADB-papperen och skall vi snart börja skicka mikrofilm så görs det nog kuvert i lämpligt format för dem också.

Kuvertet av i dag är en nyttig och viktig vardagsvara, men någon garanti för att det skulle utgöra skydd för brevhemligheten har man nog inte i ett vanligt kuvert — det kan t ex många svärmödrar, som ovanför en ångande kastrull öppnat barnens brev, intyga.